

فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال ۸، شماره پیاپی ۲۹، بهار ۱۳۹۷

شاپای چاپی: ۶۷۳۵-۲۲۵۱ - شاپای الکترونیکی: ۷۰۵۱-۲۴۲۳

<http://jzpm.miau.ac.ir>

تأثیر آموزه‌های اسلامی بر کالبد معماری خانه‌های ایرانی نمونه موردی: خانه سنتی در اقلیم گرم و خشک ایران

احمد امین‌پور: دانشیار گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران

رامین مدنی: استادیار گروه معماری، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران

حامد حیاتی: مدرس گروه معماری، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران

علی رضا زارع: دانشجوی دکتری شهرسازی، واحد اهواز، دانشگاه آزاد اسلامی، اهواز، ایران

دریافت: ۱۳۹۶/۸/۱۰ صص ۱۹۰-۱۷۳ پذیرش: ۱۳۹۶/۱۰/۲۰

چکیده

این پژوهش بر آن است که نقش آموزه‌های اسلامی را در چگونگی شکل‌گیری محیط مسکونی مورد تحلیل و بررسی قرار دهد. در میان فضاهای مختلف معماری، ابنیه مسکونی از مهمترین فضاهایی هستند که بخش غالب عمر انسان‌ها در آنها سپری می‌شود و لذا در این پژوهش سعی شده است تا براساس آموزه‌های اسلامی نتایجی کاربردی برای طراحی این فضاها استنتاج شود. توجه به اصول معماری خانه در آموزه‌های اسلامی و بررسی میزان تحقق این اصول در گذشته و بازشناسی این اصول برای معماری معاصر ضروری به نظر می‌رسد. بازشناسی اصول و معیارهای شهرهای سنتی و کالبد دادن به آنان به زبان حال براساس آموزه‌های اسلامی می‌تواند بر توانمندی‌های برنامه‌ریزی شهری کشور افزوده و پایه‌های محکم و پایداری را در توسعه شهری ماندگار نماید. پژوهش حاضر در جست‌وجوی چگونگی تأثیر آموزه‌های اسلامی (متغیرمستقل) بر کالبد معماری خانه‌های مسلمانان (متغیر وابسته) در اقلیم گرم و خشک ایران است. به صورتی که پس از مطالعه دقیق آموزه‌های اسلامی از آیات قرآن و احادیث معتبر، چگونگی تأثیر این عوامل و تجلی آن در نمونه‌های موردی، مورد بررسی دقیق قرار گرفته‌اند. در این مقاله در ابتدا به آن دسته از مؤلفه‌های مسکن مطلوب اسلامی (اعم از مؤلفه‌های کلان و خرد) که به صورت مستقیم و یا غیرمستقیم با مقوله معماری ارتباط می‌یابد اشاره شده است. سپس، ضمن جست‌وجو در گزاره‌های اسلامی (شامل آیات و روایات) که حاوی کلید واژه‌های مرتبط با معماری بوده‌اند به تحلیل این گزاره‌ها پرداخته شده است تا نتایجی کاربردی برای استفاده در طراحی و سازماندهی ریزفضاهای مختلف مسکونی استنباط شود. با توجه به اقتضائات این پژوهش و منابع اسنادی مورد استفاده، از گونه پژوهش کیفی برای انجام این تحقیق استفاده شده است که از میان روش‌های مختلفی که در این گونه دسته‌بندی می‌شوند در این مقاله از روش تحلیل محتوای کیفی استفاده شده است. براساس نتایج بدست آمده از این پژوهش و با استناد به آموزه‌های اسلامی رعایت اصول محرمیت، درون‌گرایی، عدم اشراف، قناعت، تعادل، سلسله مراتب، تناسب و توازن، نظم، ارتباط با طبیعت، فضای تهی (حیاط)، رعایت بهداشت در مسکن و اهمیت جهت‌گیری مسکن به طرف قبله توصیه شده است.

واژه‌های کلیدی: مسکن، آموزه‌های اسلامی، معماری اسلامی، خانه‌های مسلمانان.

بیان مسأله:

مسکن از ریشه سکون، بر وزن مفعول معادل عربی واژه خانه و به معنای نهفته و آرام گرفته شده است (۲۰۰۷، ۳۶۷). *Afshar*، این واژه در فرهنگ لغت معادل واژه های خان، در، سرا، منزل، جایگاه و جایباش بیان شده است (دهخدا). مسکن یعنی جایی که در آن سکنی می‌گزینیم تا به سکینه و آرامش دست یابیم (*Beheshti, 2007: 120*). این تعریف برای خانه، از بعد تأثیرات اخلاقی و انسانی، دارای ارزش است و خانه را مایه تکامل و تعالی و آرامش انسان می‌داند. تفاوت خانه با چهاردیواری خوابگاه و پناهگاه، در وجود تأثیرات انسان‌ساز و معنوی خلاصه می‌شود. در این میان آموزه های اسلامی حاوی اشاراتی به حوزه سکونتگاه‌ها مانند خانه هستند که علاوه بر اینکه بر سطوح کالبدی اشاره دارند بر سطوح معنوی هم نیز اشاره دارند. مسکن مسلمان براساس نیازهایش دارای دو بعد است: یک بعد او به سمت نیازهای معنوی و بعد دیگر او به سمت نیازهای مادی حرکت می‌کند. مسکن اسلامی نیز فراتر از یک واقعیت عینی می‌باشد و با فطرت آدمی ارتباط دارد و پاسخگوی نیازهای اساسی مادی و معنوی است (*Amin Pour; Madani; Hayati, 2015, ۵۱*). یوسف القرضاوی، اندیشمند اسلامی خانه را اینگونه تعریف می‌کند: مکانی که در آن فرد ضمن حفاظت از خود در برابر عوامل آب و هوایی، می‌تواند از فشارها و محدودیت‌های جامعه به دور باشد. خانه مکانی است برای استراحت آدمی و آرامش ذهن (*Morteza, 2008*). این تعریف پایه و اساس قرآنی دارد. از جمله در آیه ۸۰ سوره نحل می‌فرماید: خداوند برای شما خانه‌هایتان را جایگاه آرامش و سکونت قرار داده است. براساس آموزه های اسلامی، مسکن، منزل یا خانه، محلی است که هم از نظر مادی (امنیت، شکل‌گیری، گسترش خانواده و رفع نیازهای اولیه)، هم از نظر روانی (آرامش و امنیت روانی و فکری) و هم از نظر معنوی (تفکر و عبادت)، نیازهای انسان را مرتفع می‌کند. خانه نهادی است که در پاسخ به مقاصد پیچیده‌ای به وجود آمده است و صرفاً یک ساختار کالبدی نیست (*Qolamali, 2015, 1109*). *Zadeh*، در قرن‌های گذشته، کالبد خانه‌های ایرانی براساس پاسخ‌گویی به آموزه های مذهبی آنان توسعه پیدا کرده و مذاهب مختلف با الگوهای مختلف رفتاری باعث تشابه و تمایز معنی‌داری در خانه‌های ایرانی شده است (*movahedi, ۲۰۱۳: ۲*).

معمار سنتی با بهره‌گیری از هویت دینی - ایمانی که محدود به زمان و مکان خاصی نبود، فضایی را خلق می‌کرد که بازتاب اندیشه‌های دینی خویش بود و به نیازهای درونی افرادی که در آن‌جا زندگی می‌کردند، توجه داشت. در شکل‌گیری خانه‌های سنتی عوامل و عناصر زیادی نقش داشته است. در این میان، یکی از عوامل تعیین‌کننده، ارزش‌ها و باورهای دینی است که سبب شکل‌گیری فرهنگ‌های مختلف شده است. به اعتقاد راپاپورت عامل فرهنگ و درک انسان‌ها از جهان و حیات، که شامل اعتقاد مذهبی، ساختار اجتماعی قبیله، خانواده، روش زندگی و شیوه ارتباطات اجتماعی افراد است، نقش مؤثری در مسکن و سازمان تقسیمات فضایی آن داشته است (*Valizadeh, 2012: 104*). بنابراین هدف از انجام این پژوهش بررسی تأثیر عوامل فرهنگی - مذهبی (اعتقادات و باورهای مسلمین براساس آموزه های اسلامی) بر ساختار کالبدی خانه‌هایشان است. در این پژوهش پس از بیان مبانی مرتبط با موضوع، تلاش می‌شود که با بهره‌گیری از آموزه های اسلامی، توصیه‌هایی که در آن محتوایی زیست‌مسلمانان و اصول معنایی و کالبدی مسکن مستتر است، را جستجو نماید و به عنوان مطالعه تطبیقی، چگونگی تأثیر آموزه های اسلامی بر کالبد خانه‌های مسلمانان پرداخته شود. لذا این پژوهش به دنبال یافتن پاسخ به سؤالاتی از جمله سؤالات ذیل است: نظر آموزه های اسلامی (به عنوان زیربنای فکری فرهنگ ایرانی) درباره‌ی ساخت و معماری مسکن چیست؟ و اینکه مسلمانان و ایرانیان چه روش‌ها و فرم‌هایی را براساس آموزه های اسلامی برای مسکن خویش بر می‌گزیده‌اند؟

پیشینه نظری پژوهش:

پژوهش‌هایی در خصوص کلیات مسکن و مؤلفه‌ها و جوانب دیگر آن از منظر آموزه های اسلامی انجام شده است که از اهم آنها می‌توان به برخی آثار محمد نقی زاده اشاره نمود. ایشان، مقاله‌ای با عنوان مبانی نظری جلوه‌های عینی در گذشته و حال به معرفی برخی ویژگی‌های مسکن (نظیر امنیت، آرامش و غیره) و تطبیق آنها بر وضعیت معاصر مسکن ایرانی پرداخته است

(*Naqi Zadeh, 2010: ۴۷-۶۷*)، و در پژوهشی دیگر با عنوان (شهر و معماری اسلامی، تجلیات و عینیات) ضمن تبیین اصول و مبانی معماری و شهرسازی اسلامی به موضوع مسکن مطلوب از منظر اسلامی پرداخته است. استخوان‌بندی و شاکله اصلی این کتاب، سه بخش اصلی است که هرکدام مشتمل بر سه فصل است. این سه بخش اصلی با عناوین بوده‌ها (نمونه‌های تاریخی)، هست‌ها (نمونه‌های معاصر) و باید‌ها (نمونه‌های ایده‌آل و برخی توصیه‌ها) ارائه شده است که فصل نهم این کتاب (در بخش باید‌ها) به طور خاص به چگونگی تدوین مبانی نظری طراحی مسکن با توجه به آموزه‌های اسلامی پرداخته است (*Naqi Zadeh, 2009*) یکی دیگر از پژوهش‌های مهم و مؤثر در پیشینه این تحقیق، کتاب «معماری و شهرسازی مطلوب اسلامی؛ مطلوبیت‌های اسلام درباره مسکن» تألیف رحیم قربانی است که در فصل دوم این کتاب تحت عنوان «مسکن مطلوب اسلام» معیارهای متعددی برای طراحی ابنیه مسکونی مبتنی بر متون دینی و به ویژه روایات ارائه شده است. محققان دیگری نظیر هشام مرتضی، سلیم حکیم، بمانیان و امین‌پور و حیاتی و غیره نیز به اصول مختلف معماری مسکن از منظر اسلامی (شامل هویت، حریم و محرمیت، نفی اشراف بصری و همسایگی و غیره) پرداخته‌اند. اما وجه تمایز این مقاله و در واقع بداعت پژوهش حاضر در این است که پژوهش‌های فوق‌الذکر به مسکن اسلامی به طور عام پرداخته‌اند و هیچ یک از آنها بر طراحی مسکن متعادل براساس آموزه‌های اسلامی متمرکز نشده‌اند و اغلب به ارائه اصول یا راهکارهای عام طراحی مسکن پرداخته‌اند. در این پژوهش سعی شده است با استناد به ادله قرآنی و روایی به این خلأ پرداخته شود و برای مؤلفه‌های کلان طراحی مسکن، اصولی مبتنی بر متون دست اول دینی استنتاج شود.

تأثیر آموزه‌های اسلامی در شکل‌گیری خانه‌های مسلمانان:

دین اسلام دینی فراگیر و جامع در تمام عرصه‌ها محسوب می‌شود که هدف آن سعادت بشر و هدایت او در مسیر کمال می‌باشد. مکتب اسلام دینی است که مسائل مادی بشر را با معنویات پیوند زده و هیچگاه این دو مقوله را از همدیگر جدا ندانسته است (*Motahari, 2007*). لذا همین امر معماری و هنر را جزئی از دین قرار می‌دهد. معماران مسلمان کوشیده‌اند تا از اصول و اعتقادات و مبانی دین اسلام در آثار خود بهره گرفته و هنری را ارائه دهند که بازتابی از امور عبادی و اعتقادی آنها باشد و در حد توان، آثارشان را به درجه‌ای از مقبولیت و شایستگی برسانند. معماری ایرانی-اسلامی برگرفته از زبان قرآن است و عمق و غنای تمدن اسلام را با بهره‌گیری از روح معنویت نشان می‌دهد. معماری اسلامی به واسطه وجود معماران زبردست که فعالیت‌های ابداعی انجام می‌دادند با رعایت یکسری اصول خاص بسط و گسترش یافت (*Naqi Zadeh, 2012, 45*). این مسئله منجر به تنوع در معماری اسلامی شد و با توجه به اینکه این معماری از زبان قرآن نشأت می‌گرفت، عمق و غنای تمدن اسلام را با بهره‌گیری از روح معنویت نشان می‌داد. از این رو اصول معماری اسلامی نه تنها در امکانی چون مساجد و مدارس مورد استفاده قرار می‌گرفت حتی در خانه‌ها هم بهره گرفته شد (*Ali Abadi, 2005*). از آنجایی که انسان فطرتاً خواهان آرامش و مکان محفوظ می‌باشد؛ تأمین مسکن یکی از مسائل مهم معیشت بشر محسوب می‌شود و در این راستا تأمین توأمان نیازهای مادی و معنوی انسان می‌بایست مد نظر قرار گیرد. معیارهای مسکن مطلوب به این محدود نمی‌گردد که سرپناه و حافظ انسان در برابر شرایط نامساعد جوی و گزند حیوانات و احتمالاً آسیب‌هموعانش باشد و یا قیمت مناسبی داشته باشد و تأمین آن برای هر کس مقدور باشد (*Naqi Zadeh, 2012, 40*).

همانطور که از آیات قرآن و احادیث بر می‌آید؛ مسکن مناسب باید شرایطی داشته باشد که بتواند فراهم آورنده آرامش و آسایش برای ساکنان خویش باشد. اگر برای مسکن به صورت عام شرایط و خصوصیات بر مبنای آموزه‌های اسلامی تدوین شود؛ می‌توان با تطبیق این خصوصیات بر زمان‌ها و مکان‌های مختلف، تصمیم صحیح و مناسب را در طراحی و ساخت خانه مطلوب اتخاذ نمود (*Naqi Zadeh, 2010, ۶۸*). به عبارتی دیگر جامعیت آموزه‌های اسلامی صفت بی‌زمانی و بی‌مکانی آن‌ها این تعلیم را به صورت اصولی لایتغیر مطرح می‌نماید (*Naqi Zadeh, 1998, 57*). با بررسی دقیق آیات و احادیث می‌توان الگوها و اصولی را به عنوان طرح‌های ساخت و ساز و طراحی معماری استخراج کرد که این الگوها همواره در طول تاریخ به عنوان راهنمای معماران مسلمان به کار رفته و به عنوان یک شیوه زندگی اسلامی مطرح می‌باشد (*Bemania; Azimi, 2010, 147*). سکونت‌گاه‌های مسلمانان از حیث تعداد، فراوان‌ترین نوع معماری را دارد که در تمام پهنه‌ی جغرافیای فرهنگی جهان اسلام

دیده می‌شود. این مسکن براساس اقلیم‌ها و شرایط مختلف به گونه‌های متنوعی مانند سکونت‌گاه‌های مترکم یا پراکنده، حیاطدار و یا منطبق و ... تقسیم می‌شوند (Vasiq; Pashtouni Zadeh, 2009, 51).

روش تحقیق:

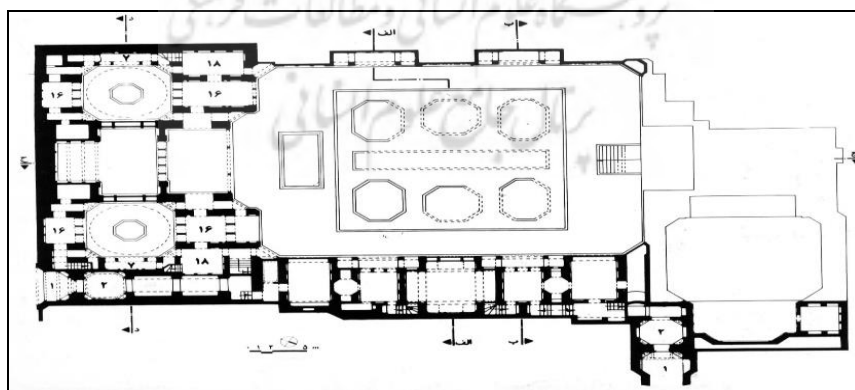
در این پژوهش برای بهره‌گیری از آموزه‌های اسلامی (به عنوان منبع و مرجع مورد استناد)، از روش ترکیبی استفاده شده است. به این نحو که در مقام گردآوری داده‌ها از روش مطالعات اسنادی- کتابخانه‌ای استفاده شده است و با جستجوی موضوعی در متون دینی (شامل آیات و روایات)، گزاره‌هایی که به طور مستقیم یا غیرمستقیم با مسئله این پژوهش ارتباط دارند گزینش شده است. در گام بعد (در مقام و داوری داده‌ها) جهت گزاره‌های دینی از روش تحلیل محتوای کیفی و استدلال منطقی استفاده شده است؛ به این ترتیب که ابتدا با روش تحلیل محتوای کیفی، مضامین گزاره‌ها- اعم از مضامین توصیفی و صریح یا مضامین تفسیری و غیر صریح- استنباط شده است و سپس با استفاده از روش استدلال منطقی، یافته‌های پژوهش استنتاج شده است. در بخش عملی پژوهش از سه نمونه از خانه‌های سنتی مسلمانان کاشان و یزد (خانه طباطبایی، خانه بنی طببا و خانه گرامی) که از نمونه‌های دوره قاجار هستند، چگونگی جلوه آموزه‌های اسلامی در کالبد معماری خانه‌های سنتی مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

قلمرو پژوهش:

راهبردهای مستخرج از آموزه‌های اسلامی در نمونه‌های انتخابی از مسکن در اقلیم گرم و خشک بازشناسی می‌گردند. نگارنده با مطالعه و به گزینی خانه‌های انتخابی از مناطق گرم و خشک ایران، به مقایسه داده‌های خویش با شکل و معنای این خانه‌ها، می‌پردازد.

خانه طباطبایی‌ها:

خانه معروف طباطبایی در محله سلطان امیر احمد و در جوار بقعه‌ای به همین نام در شهر کاشان واقع شده است. این خانه را حدود سال‌های ۱۲۵۰ تا ۱۲۵۵ هجری قمری بنا کرده‌اند. این خانه با دو حیاط اندرونی و یک حیاط بیرونی در حیاطی گود- تخت ساخته شده است. این بنا مشتمل بر یک بیرونی وسیع شامل حیاطی بزرگ و مستطیل شکل است که در قسمت جنوبی آن تالار سرپوشیده وسیعی با نقاشی‌های بی‌نظیر، ایوان رفیع با گچ‌بری و آینه‌کاری هنرمندانه بنا شده است. در دو طرف شرق و غرب این تالار و ایوان، دو فضای نورگیر زیبا قرار گرفته که به واسطه نقاشی‌ها و تقسیمات دو طبقه در نوع خود بی‌نظیر می- باشد (Farokh Yar, 2011, 362).

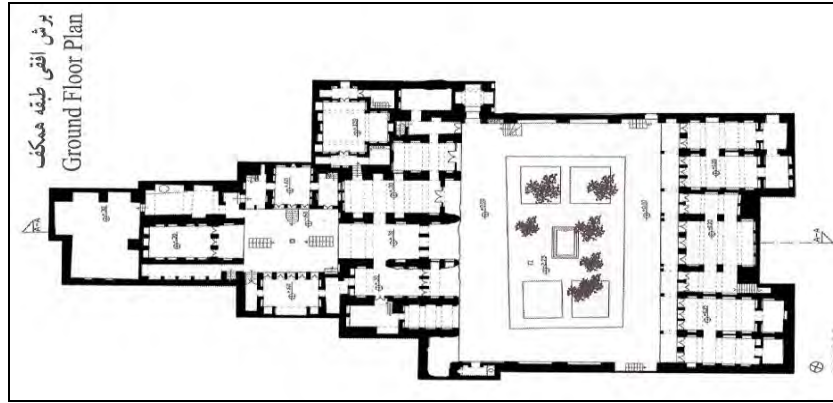

تصویر ۱- پلان خانه طباطبایی‌ها، کاشان، منبع: نگارندگان، ۱۳۹۶.

خانه بنی طببا:

خانه بنی طببا معروف به خانه آقا شهاب واقع در شهرستان آران و بیگدل از جمله خانه‌های دوره قاجار است که در محله مختص آباد بیگدل به صورت یک مجموعه‌ی چند حیاطه به همراه یک آب انبار توسط میرزا معصوم بنی‌طببا بنا شده است.

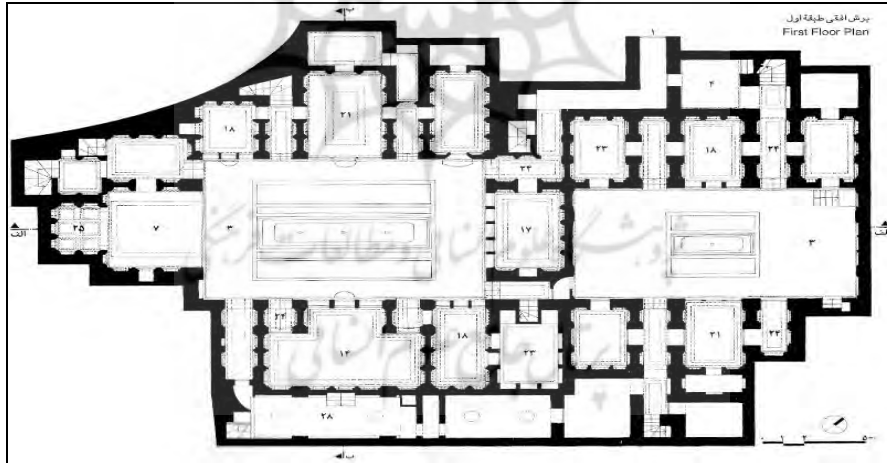
آنچه از این خانه چند حیاطه بجا مانده خانه‌ای با مساحت تقریبی ۱۸۰۰ مترمربع است که دارای دو بخش اندرونی و بیرونی است. بخش بیرونی خانه در گودال باغچه قرار گرفته و خصوصیات معماری این دسته از خانه‌ها را داراست (خانه‌های بالا و پایین)، و بخش اندرونی آن متأسفانه دچار صدمات فراوانی شده است. در چهار سوی حیاط گودال - باغچه بیرونی شامی به عنوان عامل ارتباطی بین فضاهای دو سوی حیاط در طبقه بالا و پایین است. حیاط بیرونی بزرگتر و به صورت گودال باغچه بنا شده و حیاط اندرونی کوچک‌تر و در یک طبقه بر اطراف حیاطی کوچک شکل گرفته است (Farokh Yar, 2011, 268).

تصویر ۲- پلان خانه بنی طب، کاشان، منبع: نگارندگان، ۱۳۹۶.

خانه گرامی:

این بنا در شهر یزد، در اواخر دوره قاجاریان آقای سیداسدالله مازار، فرزند آقا سیدمهدی، جد خاندان گرامی، بنیان گذاشته است (اعقاب خاندان مازار بعدها لقب «گرامی» گرفتند). خانه وسیع شامل دو بخش مختلف است که هر بخش آن حیاطی در میان دارد. این دو حیاط در یک راستا و در جهت شمال شرقی - جنوب غربی استقرار یافته‌اند. حیاط جنوبی قدری بزرگ‌تر از حیاط شمالی و فضاهای اطراف آن نیز بیشتر و مفصل‌تر از حیاط دیگر است (Farokh Yar, 2011, ۱۶۶).

تصویر ۳- پلان خانه گرامی، کاشان، منبع: نگارندگان، ۱۳۹۶.

بحث اصلی:

آنچه در این پژوهش اهمیت یافته است شاخص‌های بهره‌گیری معماران مسلمان از آموزه‌های اسلامی در ساخت این بناهاست. بر همین اساس ابتدا آموزه‌های اسلامی مؤثر در شکل‌گیری کالبد مسکن بیان می‌شود و سپس تحلیل آنها و نحوه چگونگی تجلی این آموزه‌ها در خانه‌های ایرانی مطرح می‌شود.

جدول ۱- تأثیر آموزه های اسلامی در شکل گیری کالبد مسکن

نشانی آیه	روایات	استنباط	نحوه تجلی در مسکن
بقره آیه ۱۸۹	امام صادق (علیه السلام) فرمودند: مراد از آیه شریفه آن است که برای هر کاری از راهش وارد شوید. (Bahrani, 1416 AH, ۱۹۰).	- باید از درب وارد خانه شد (داشتن ورودی). - نیک آن است که از درب وارد خانه شد. - جهت حفظ حریم خانواده باید از راهش وارد شد، لذا به منظور جلوگیری از هر نوع مزاحمت همجواری و عدم ورود ناگهانی غریبه، خانه‌ها باید دارای ورودی مشخص باشند. - تشخیص فضای ورودی.	محرمیت در مسکن (داشتن ورودی)
احزاب آیه ۵۳	امام صادق (علیه السلام) فرمودند: پیامبر (صلی الله علیه و اله) از سرک کشیدن به خانه همسایه نهی کرده و فرموده است: کسی که عمداً به محل حیا و حریم مرد مسلمانی یا غیر اهل خود نگاه کند، خداوند او را همراه منافقان محشور می‌نماید (Sheykh Sadouq, 1413 AH, 13).	- مصون بودن فضاهای مسکن از نگاه نامحرمان. - تفکیک عرصه خصوصی از عمومی. - داشتن فضای مناسب در ابتدای ورود به مسکن.	عدم اشراف

منبع: نویسندگان، ۱۳۹۶.

تجزیه و تحلیل داده‌های جداول:

محرمیت:

محرمیت از کلمه حرم می‌آید و در لغت به معنای پیرامون، مرز و قلمرویی است که دفاع و حمایت از آن واجب است (Amid, 1986, 939). محرمیت در فضای معماری و شهرسازی، کالبد دادن به فضا به گونه‌ای است که دارای حریم از دو جنبه کالبدی و معنایی باشد. حریم داشتن در حوزه کالبد فضایی بیشتر متمرکز بر اصولی است که امنیت فضا را شکل خواهند داد و در حیطه معنایی ویژگی‌هایی است که حرمت و ارزش را برای فضای معماری به ارمغان آورد؛ به گونه‌ای که فرد در آن به آرامش برسد (Meshkini; Hamzeh Nezhad; Qasemi, A, 2015). محرمیت دیداری و شنیداری در کالبد با استفاده از ابزارهایی چون درونگرایی، سلسله مراتب، مکانیابی و تناسب، نمود می‌یابد و هر یک از این ابزارها با بهره‌گیری از روش‌ها و عناصر مختلفی محرمیت را تعریف می‌کنند (Mo'meni; Naseri, 2015, 30). فضای ورودی به عنوان فضایی که مکان دسترسی به بنا را از مکان مسیر حرکت عمومی یعنی کوی و معبر متمایز کند، در بسیاری از بناهای عمومی و بناهای مسکونی بزرگتر، به چشم می‌خورد و به صورت فضای رابط میان معبر و دهلیز ورودی خودنمایی می‌کند. این فضا علاوه بر کارکرد ارتباطی، فضایی برای توقف، انتظار و گفتگو نیز بوده است. در بعضی موارد، در دو سمت آن سکوهایی برای نشستن تعبیه شده و از آن برای استقبال یا بدرقه میهمانان نیز استفاده می‌شده است. در بسیاری از بناهای گذشته از جمله منازل مسکونی و بناهای عمومی که از حرمت و قداست برخوردار بودند، فضای ورودی به گونه‌ای تعبیه می‌شد که مردم مستقیماً و یکباره وارد بنا نمی‌شدند. بلکه پس از ورود به هشتی و مشاهده بخش محدودی از فضای داخلی بنا از طریق روزن باز یا مشبک تعبیه شده در یکی از دیوارها یا بدنه هشتی به یکی از دالانهای واقع در طرفین هشتی وارد شده و پس از آن به حیاط و سایر فضاهای درونی بنا داخل می‌شدند. در واحدهای مسکونی غالباً فضای ورودی به گونه‌ای طراحی و ساخته می‌شد که از داخل آن و حتی از درون هشتی امکان مشاهده فضاهای داخلی وجود نداشت. زیرا که حریم خصوصی افراد خانواده بود و نمی‌بایست در معرض دید افراد غریبه قرار گیرد. در برخی از خانه‌ها نیز حیاط اندرون، در جداگانه‌ای داشت و هم‌چنین گاهی در فاصله حیاط و دالان، در جداگانه‌ای تعبیه می‌شد (Soltan Zadeh, 1997). (جدول شماره ۲).

جدول ۲- تعبیه درب جداگانه برای اندرونی و بیرونی

نام خانه	تحلیل
طباطبایی	 <p>برش افقی طبقه همکف Ground Floor Plan</p> <p>ورودی اندرونی (red circle) / ورودی بیرونی (cyan circle)</p>
بنی طباطبایی	 <p>برش افقی طبقه همکف Ground Floor Plan</p> <p>ورودی اندرونی (red circle) / ورودی بیرونی (cyan circle)</p>
گرامی	 <p>برش افقی طبقه اول First Floor Plan</p> <p>ورودی اندرونی (red circle) / ورودی بیرونی (cyan circle)</p>

منبع: نویسندگان، ۱۳۹۶.

عدم اشراف:

یکی از این تعالیم اسلامی، ایجاد محرمیت و بستن دید نامحرمان است. معمار سنتی نیز با توجه به این اصل به طراحی مسکن سنتی اقدام می‌کند. از این رو مسکن سنتی محرمیت را با خلق فضای جدید به نام هشتی در ورودی خانه و براساس ایجاد حرمت برای ساکنان و واردشوندگان ایجاد می‌کند. او ویژگی تفکیک بیرونی از اندرونی و همچنین انحراف دید در ورودی را برای ایجاد مفهوم حجاب و محرمیت برمی‌گزیند و خلق می‌کند. او با طراحی هشتی در ابتدای ورود عرصه عموم بیرون خانه را از عرصه خصوصی درون خانه، با رعایت بسته بودن دید نامحرمان، پذیرایی اولیه می‌گردند و در صورت تمایل دعوت به بخش بیرونی از طریق راهروی شکسته، با حفظ حریم اندرونی، می‌شوند (ساربانقلی و زاهدیان، ۱۳۹۳، ۱۷۷). جداسازی قاطع عمیق فضاهای حضوری و داخلی، از فضاهای خارجی و عبوری، با استفاده از مفصل‌بندی‌های متعدد برای تشدید این جداسازی و

ایجاد درونگرایی و محرمت کامل با تأمین فضاهای باز داخلی که مطلوب و آرام و خودی هستند (Noqreh Kar, 2013, 183)، (جدول شماره ۲).

جدول ۳- تأثیر آموزه های اسلامی در شکل گیری کالبد مسکن

نشانی آیه	روایات	استنباط	نحوه تجلی در مسکن
شعرا آیه و ۱۲۸ و ۱۵۱	از رسول خدا (ص) سوال پرسیدند: خانه ای که از روی ریا و خود نمایی ساخته می شود چگونه خانه ای است؟ حضرت فرمودند: خانه ای که اضافه بر نیاز و کفافش می سازد. و همچنین به جهت آن که خود را برتر از همسایگانش می بیند و می خواهد بدین وسیله بر برادرانش فخر بفرشد (Sheykh, Sadouq, 1413 AH, 11). پیامبر اکرم (صلی الله علیه و اله و سلم) فرمودند: خوشا بحال آنکه با اسلام هدایت شود و معیشت او به حد کفاف باشد و قناعت کند (Payandeh, 2003).	<ul style="list-style-type: none"> - تکاثر به معنای فزون طلبی و فخر فروشی به دیگران است و در معماری، به مفهوم اعتبار یافتن خانه است. - منع از ساختمان سازی برای تفاخر به دیگران و مذموم دانستن آنها به دلیل غفلت زایی. - انتقاد از هدف نامقدس و خروج از اعتدال در ساختمان. - نساختن بنا با معماری که لباس شهرت داشته باشد. - ساخت و ساز باید بر اساس نیاز واقعی باشد، نه بیهوده. - توبیخ ساختن ساختمان بدون هدف خاص (منع اسراف). - پرهیز از هر نوع خودنمایی و تظاهر و تفاخر و اسراف در خانه سازی و رعایت حد اعتدال و حد نیاز ضروری. - ساختمان نباید از روی هوا و هوس و برای فخر فروشی به دیگران باشد. 	قناعت در مسکن

منبع: نویسندگان، ۱۳۹۶

قناعت:

در واقع زیبایی مد نظر اسلام زیبایی فارغ از تکبر و اسراف است (Kiani; Soltan, 1987, 413). از دیدگاه اسلام، هدف از ساخت خانه، فراهم آوردن سرپناه در برابر شرایط اقلیمی و صیانت از ایمنی و حریم خصوصی است. بدین معنا که فرد مسلمان نباید مقادیر فراوانی را صرف خانه های زیبا نماید و سرگرم موضوعاتی درجه دوم نظیر تزیینات و اتاق های غیر ضروری شود البته این منع در رابطه با مسکن، به این معنا نیست که انسان بایستی با شرایط رقت بار، زندگی کند فروتنی در ساخت خانه و تزیین خانه، همچنین نمایانگر ممنوع بودن افراط در تجملات زندگی می باشد. این قبیل هشدارها، برای یکپارچگی و عدالت اجتماعی ضروری هستند. زیاده روی در زندگی تجملاتی به طور قطع، تأثیراتی جدی بر رفتار و اصول اخلاقی افراد و در سطحی وسیع تر اجتماع، خواهد داشت. از نظر اسلام ولخرجی در این رابطه به معنی تمرکز و توجه فرد به شکل ظاهری به جای محتوا، و جاذبه های مادی به جای عرفان می باشد (Morteza, 2008, 163). یکی از اصول حاکم بر معماری و شهرسازی سنتی ایران نیز به ویژه در ناحیه مرکزی کشور عدم نماسازی سطوح خارجی بنا و تزیین آن است. سطح بیشتر دیوارها را با کاه گل و به ندرت با گچ یا آجر می پوشاندند. سادگی سطح خارجی دیوارها گاه چنان است که هیچ تفاوتی بین خانه های ثروتمندان و قشرهای متوسط مشاهده نمی شود. علت آن را در نوعی عادت اجتماعی و شهری می توان دانست که اعیان و ثروتمندان شهر عادت نداشتند مکت و ثروت خود را به این ترتیب نمایان سازند (Kiani; Soltan, 1987, 376). همچنین خصوصیات حجمی و ارتفاع بیشتر خانه ها بگونه ای بود که کمترین خانه ای توسط ارتفاع و حجمش خود را از سایر بناها متمایز می نمود به همین سبب عناصر مهم شهری مانند قلعه های درون شهری مانند، مساجد، مدارس، مزارها، به خوبی از فاصله ای دور آشکار و نمایان بودند (Kiani; Soltan, 1987, 377). منع خودبینی و ولخرجی در رابطه با مسکن، لزوماً به این معنا نیست که انسان بایستی با شرایط رقت بار، زندگی کند. در اسلام زیباسازی و آراستگی با رعایت تعادل، نه تنها مجاز بلکه رایج نیز اعلام شده است. به این طریق از هر گونه تلاش به منظور از آنها، ممانعت به عمل آورده است. اسلام از مسلمانان می خواهد که مراقب رفتار خود باشند، به طرز مناسبی لباس بپوشند، و شأن خود را حفظ نمایند. این نکته در مورد خانه نیز صادق می باشد، که انسان مسلمان با رعایت

اصول فروتنی و تعادل، حق دارد و آزاد است تا از طریق ایجاد خصوصیات از قبیل نظم، پاکیزگی، سادگی، و اعتدال، برای خانه خود زیبایی طلب نماید (Morteza, 2008, 164). (تصویر شماره ۶).

تصویر ۶- سادگی و اعتدال در نمای خانه. منبع: (نگارندگان).

جدول ۴- تأثیر آموزه‌های اسلامی در شکل‌گیری کالبد مسکن

نشانی آیه	روایات	استنباط	نحوه تجلی در مسکن
اعراف آیه ۲۹	رسول خدا (صلی الله علیه و اله) می‌فرمایند: اگر یکی از شما به شهری داخل شد که سلطان عادل ندارد اصلاً در آن جا اقامت نکند (Payandeh, 2003, 141). امام صادق (علیه السلام) سه چیز است که همه مردم به آنها نیاز دارند: امنیت، عدالت و آسایش (Horani, 1984, 320).	- تعادل در نظام کل و اجزاء. - تعادل در ارتباط متقابل با محیط. - تعادل بین فضاهای خانه. - تعادل بین خانه و همسایگان - تعادل بین خانه و محیط طبیعی.	تعادل در مسکن
زمر آیه ۲۰	امام صادق (علیه السلام) می‌فرمایند: مردی از انصار به رسول خدا (ص) شکایت برد و عرض کرد: خانه‌های اطراف، خانه‌ی مرا در بر گرفته‌اند (چه کنم؟) آن حضرت فرمودند: هر اندازه می‌توانی بر ارتفاع خانه‌ات بیفزای و از خداوند بخواه به تو توسعه دهد (Majlesi, 1410 AH, 154).	- بعد سوم هندسه در معماری بنا، ارتفاع است. - ارتفاع نباید اغتشاش بصری و بی‌نظمی ایجاد کند. - ارتفاع نباید به معنای برتری طلبی و آرایش نما باشد. - سازماندهی باید نظام‌دار باشد. - چینش ساختمانها بر فراز هم باید دارای نظم باشد. - نظم و ترتیب در سازماندهی انتظام فضایی مسکن. - دقت در ترتیب فضای مسکن.	نظم در مسکن

منبع: نویسندگان، ۱۳۹۶.

تعادل:

دهخدا در لغت‌نامه خود تعادل را این چنین معنا کرده است: با یکدیگر راست آمدن، با یکدیگر برابر شدن، هم‌سنگی، با یکدیگر راحت شدن، با هم برابر شدن. حالت سکون جسمی را تعادل گویند که تحت تأثیر چند قوه واقع شده باشد که یکدیگر را خنثی کنند (Dehkhoda, 1998). تعادل و عدالت را می‌توان یکی از ویژگی‌های جوامعی دانست که به تولید تمدن و فرهنگ روی آورده‌اند. نخستین مبحثی که در روند طراحی مطرح می‌شود، درباره ترکیب و چگونگی اجزای آن است؛ چرا که هر طراحی هنگامی منطقی خواهد بود که عناصر تشکیل‌دهنده آن به گونه‌ای هماهنگ ترکیب شده باشند. بنابراین معماری مجموعه‌ای از عناصر است که به گونه‌ای با هم ترکیب شده‌اند، و شکل چگونگی آن به چگونگی ترکیب عناصر تشکیل‌دهنده آن بستگی کامل دارد. تعادل نیز هماهنگی میان تک‌تک بخش‌های شکل‌دهنده فرآیند، فضا و بنای معمار را به ارمغان خواهد آورد (Bemanian; Amini, 2011, 18). تمام عالم هستی به تبعیت از عدل الهی به راهی مشخص می‌روند؛ طبیعت نیز یکی از اجزای این عالم است. انسان در طبیعت دخل و تصرف و با مواهب موجود در آن محیط مصنوع خود را بنا می‌کند. حفظ تعادل- های محیطی یکی از مسائل مرتبط با حیات سالم بشر است که از مسائل متعددی تشکیل شده است. هر ساختمان برای ایستایی در درجه اول به تعادل نیاز دارد. اصول معماری اسلامی، بر مبنای تعادل که سبب آرامش بیننده می‌شود، بنا نهاده

شده است. این موضوع از اسپانیا تا مالزی که گستره معماری اسلامی است دیده می شود (Bemanian; Amini, 2011, 19). فشار روانی مضاعفی که از سوی بناهای ساخته دست انسان بر وی و بر روان او وارد می شود، یکی از مشکلات شهرهای معاصر است. شهر باید بتواند پاسخگویی به نیازهای مختلف انسان را از طریق فراهم آوردن اماکن و فضاهای مرتبط با هر کدام از نیازها از طریق تعادل فضایی بین فرمها، اشکال اماکن و فضاهای مختلف از طریق مکان یابی متوازن و هماهنگ عملکردهای پاسخگو به نیازهای مختلف انسان و نیز از طریق ارتقای آگاهی دانش و جامعه نسبت به ابعاد وجودی خویش به طور متعادل عهده دار شود (Amin Zadeh; Naqi Zadeh, 2002, 25-26). (جدول شماره ۵).

جدول ۵- عوامل ایجاد تعادل در بنا

تحلیل نقشه ها	اسم بنا
	طباطبایی
	بنی طب
	گرامی

منبع: نویسندگان، ۱۳۹۶

نظم: در جهان نظم واحدی وجود دارد و نظم واحد، دلیل بر ناظم واحد است. همان نظامات و قوانینی که دانشمندان ستاره-شناس در کرات و کهکشانها می بینند، همانها را دانشمندان اتم شناس در دل اتم مشاهده می کنند و همین نظم را در سراسر

کشور تن و جسم انسان وجود دارد (Shahidi; Bemanian, 2009, 47). «تجلی لایتناهی وحدت در نظم هندسی خود را نمودار می‌سازد» آنچه کثرت را به وحدت مبدل می‌سازد وجود قدر و توازن و (تقارن و تناسب) است. ماهیت معنوی عالم، در غالبی که سراسر نظم و زیبایی است، می‌تواند تمثیل یابد. بنابراین نظم هندسی می‌تواند به عنوان عاملی وحدت‌بخش، وحدت را در عین کثرت نمودار سازد (Bemanian; Azimi, 2010, 43). معماری از اجزای مختلفی تشکیل شده است ارتباط این اجزا بین هم ارتباطی است منظم شده. این بدان معنی است که این اجزا همگی زیر مجموعه یک نظام یا سیستم هستند این نظام ممکن است خیلی ساده و روشن و یا پیچیده باشد (Kurt Grotter, 2011, 66). نظم بدون تنوع می‌تواند به یکنواختی و یا خستگی بیانجامد و تنوع بودن نظم ممکن است ایجاد هرج و مرج و بی‌نظمی نماید (Ching, 2009, 332). ایجاد تمرکز و توجه و دعوت به فضای درونی با طراحی محورهای شاخص در نماها و حجره‌های خارجی و ایجاد نظم و قرینه سازی در طراحی سردر ورودی‌ها، ایوان‌ها و قاب‌بندی بدنه‌های خارجی انسان را متوجه نقاط عطف و محورهای شاخص می‌نماید و از سرعت حرکت او کاسته و او را به آرامش، سکون، حضور در فضای داخلی دعوت می‌کند (Noqreh Kar, 2013, 183). (تصویر شماره ۷).

تصویر ۷- تمرکز به فضای درونی با طراحی محورهای شاخص در نماها و حجره‌ها. منبع: (نگارندگان).

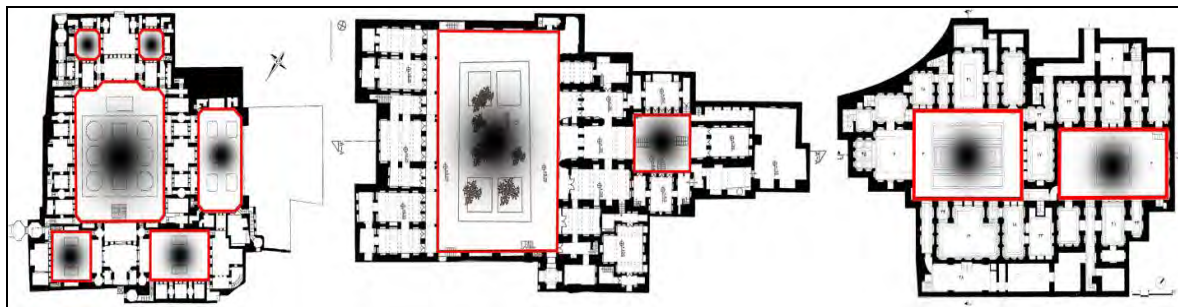
جدول ۷- تأثیر آموزه‌های اسلامی در شکل‌گیری کالبد مسکن

نشانی آیه	روایات	استنباط	نحوه تجلی در مسکن
بقره آیه ۳۵	امام صادق (علیه السلام) از امام علی (علیه السلام) نقل می‌کند: خانه دارای شرافتی است و شرافت آن به داشتن حیاط بزرگ و همراهان صالح و نیکوکار است. و برای خانه برکتی است و برکت آن خوبی محل و منطقه و بزرگی حیاط و همسایگان خوب است (Majlesi, 1410 AH, 291).	- ایجاد خانه در فضایی باز به عنوان نمادی از مسکن اولیه انسان در بهشت. - براساس آیه ۳۵ سوره بقره، بهشت، مسکن اولیه بشر و خانه اخروی مؤمنین است.	فضای تهی در مسکن

منبع: نویسندگان، ۱۳۹۶.

فضای تهی:

طبیعتی که در حیاط خانه تجلی می‌یابد برای فرد مسلمان سرآغاز سیر انفسی و رسیدن به معانی الهی است. او باور دارد که زمین و هر آن چه در آن است زنده‌اند و در کار عبادت پروردگارشاند. انسان باید با حیوانات، گیاهان و زمین در عبادت خداوند همراه و هم‌آوا شود. در واقع حیاط مرکزی در این بحث، نقش کلیدی دارد. حیاط خانه به عنوان یک مرکز قدسی قطبی‌کننده فضاهای اطراف خویش است (Eaton, 2006). یکی از نتایج اصل متافیزیکی «توحید»، اهمیت معنوی فضای خالی است از آنجا که حضور الهی نمی‌تواند تجسم مادی داشته باشد، فضای خالی، اهمیت معنوی بیشتری می‌یابد و تهی بودن مترادف امر قدسی تلقی می‌گردد (Nasr, 1996, ۱۸۱). (تصویر شماره ۱۰).

تصویر ۱۰: حیاط خانه به عنوان یک مرکز قدسی. منبع: (نگارندگان).

در این میان آنچه مهم است این که: در زندگی فرد مسلمان تأکید بیشتر به ابعاد درونی و معنوی در مقایسه با ابعاد بیرونی و مادی صورت می گیرد. تأکید بر شخصیت فرد در اسلام اعضای خانواده او را منزل یا حرم و منسوبان مقدس او محسوب کرده و این مفهوم نمادین در خصوصی ترین عرصه زندگی او در حیاط یا قلب خانه سنتی ظهور می شود. این ویژگی خانه سنتی، حیاط را در مرتبه ای بالاتر از مفهوم فضای باز، قرار می دهد (Abolzia; Qezelbash, 1985, 24). حیاط، فضایی تهی است که عرصه را برای به تصویر کشیدن خاطره ها و قوام گرفتن ارتباط بین فضای درون و برون فراهم می آورد (Mir Miran, 2004). حیاطها عرصه تاخت و تاز احوال و احساس اند. حیاط تهی ای است در دل خانه که از حضور پر می شود. حیاط، آب و درخت و زمین و آسمان، باد و باران پرنده و آسمان و ... هر آنچه را که در هستی است، فراگرد خود می آورد و به جشن می نشیند. حیاط عرصه جشن هستی است. مهتابی ها نیز حیاط ماندهایی هستند که بر شفافیت خانه می افزایند. حیاط باغ خاطره هاست، خاطره مادر بزرگ و پدر بزرگ، خاطره بازیها و تندبها. ارکان خانه در تهی حیاط برمی افرازند و قوام می گیرند. حیاط ستون فقرات خانه است (Shirazi 2009).

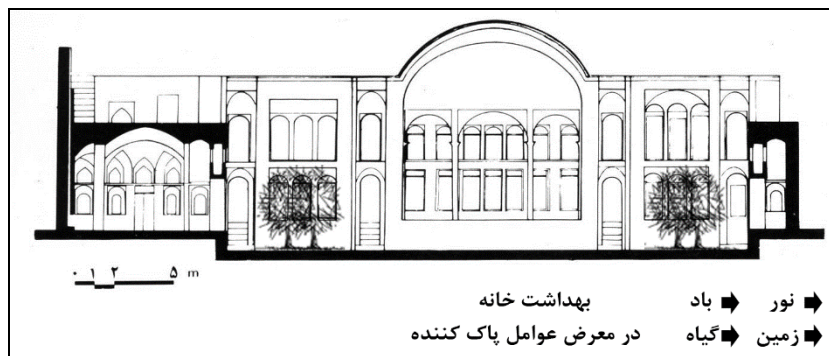
جدول ۸- تأثیر آموزه های اسلامی در شکل گیری کالبد مسکن

نشانی آیه	روایات	استنباط	نحوه تجلی در مسکن
توبه آیه ۱۰۸	امام صادق (علیه السلام) می فرمایند: از ویژگیهای محل سکونت، هوای پاک، آب زلال و گوارا و زمین هموار میان دو بلندی (8, 1410 AH, Majlesi). برای خانه برکتی است و از جمله برکت آن، خوبی محل و مکان آن است (8, 1410 AH, Majlesi). ... پاکیزه بودن خانه بی نیازی را به دنبال دارد (Payandeh, A.Q. (2003, 238-239).	- تأمین آسایش افراد با مکان یابی و ساخت مسکن در منطقه ای خوش آب و هوا. - محل سکونت پاکیزه و حاصلخیز به عنوان بلد طیبه و نعمت الهی. - زندگی مناسب در راستای استفاده بهینه از نعمت های الهی و مظاهر طبیعت حاصل می گردد.	بهداشت در مسکن

منبع: نویسندگان، ۱۳۹۶.

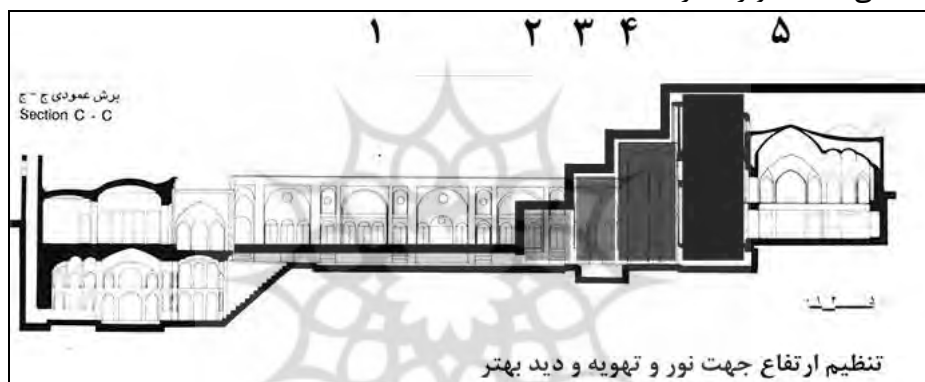
بهداشت:

بهداشت و پیراستگی از عیوب در مسکن سنتی می تواند از طریق استفاده از نور و باد امکان پذیر شده است. شکل و مساحت بازشوها، که در شکل زیر مشاهده می شود، به گونه ای است که فضاها را بر حسب نیاز به تهویه و ورود به نور، طبقه بندی می کند. همچنین؛ خط زمین، نشانگر دفع آب های سطحی است. (تصویر شماره ۱۱).

تصویر ۱۱- عوامل مؤثر بر بهداشت در خانه طباطبایی‌ها مأخذ: (نگارنده).

خانه طوری طراحی نشده که فقط مخصوص یک فصل باشد؛ بلکه از دو قسمت زمستانی و تابستانی تشکیل شده؛ تا در فصول مختلف قابل استفاده شود. قسمت اندرونی خانه، دارای حیاط بزرگی است؛ که در دو طرف آن قسمت‌های زمستانی و تابستانی نشین وجود دارد. قسمت راست حیاط که آفتابگیر است؛ قسمت زمستانی نشین بنا بوده است. این امر به تهویه و بهداشت فضا، کمک می‌کند. (تصویر شماره ۱۲).

تصویر ۱۲- تنظیم ارتفاع جهت تهویه بهتر در خانه طباطبایی مأخذ: (نگارندگان).

جدول ۹- تأثیر آموزه‌های اسلامی در شکل‌گیری کالبد مسکن

نشانی آیه	روایات	استنباط	نحوه تجلی در مسکن
یونس آیه ۸۷	امام صادق (علیه السلام) می‌فرمایند: رسول خدا (ص) بیشتر اوقات رو به قبله می‌نشست (Horre Ameli, 1409 AH, 109) بهترین نشستن‌ها آن است که به سوی قبله باشد (Horre Ameli, 1409 AH, 109) از امام کاظم (علیه السلام) روایت شده است: چون بنی اسرائیل در ترس از زمامداران ستمگر (فرعونیه) به سر می‌برند، خداوند به موسی (علیه السلام) و هارون وحی کرد؛ خانه‌هایی در مصر برای قوم خویش بنا کنید و در خانه‌ها مکانی و جایگاهی برای عبادت قرار دهید، یعنی مأمور شدند در خانه‌های خویش نماز را به پا دارند (تفسیر القمی، جلد ۱، ۳۱۵). از ابن عباس نیز روایت شده که «وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً» یعنی فرمان داده شد تا مساجد خود را به خانه‌هایشان منتقل کنند (Sivati, 1404 AH, 314).	- انتخاب مکان مسکن در منطقه‌ی مسکونی افراد مومن «تَبَوَّءُوا لِقَوْمِكُمْ بِمِصْرَ بَيْوتًا» - قرار گرفتن خانه در جهت قبله «وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً» - در نظر گرفتن فضای نماز و عبادت و امکان برقراری مراسم مذهبی در مسکن «وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً» - خانه سازی متمرکز «وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً» - قرارگیری خانه‌ها مقابل یکدیگر «وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً»	جهت‌گیری در مسکن

منبع: نویسندگان، ۱۳۹۶.

جهت‌گیری قبله:

معمار سنتی تلاش نموده تا با اتخاذ جهت مناسب اقلیمی (راحتی جسم) و هم چنین جهت مناسب دینی (راحتی جان یا روان)، زندگی را هم از نظر جسمی و هم از نظر روانی آسوده نماید. جهت‌یابی در اسلام براساس جهت قبله است (Dickie, ۱۳۴, ۱۹۸۵). هدف از سکونت ایجاد قبله و هر خانه، قبله‌ای مخصوص به خود است (الهی قمشه‌ای، ۱۳۹۰، ذیل آیه ۸۷ سوره مبارکه یونس). قرار گرفتن در راستای جهت قبله باعث می‌شود انحراف‌های سلیقه‌ای صورت نگیرد، بلکه همه حول توجه به یک جهت (قبله) با طمأنینه و آرامش و حضور قلب در پیشگاه حق تعالی قرار گیرند. به بیانی دیگر می‌توان گفت: جهت قبله جهتی است معنوی، که بر معماری و آرایش هندسی فرم‌ها تأثیرگذار است، این مهم باعث می‌شود هندسه فضا جهت واحدی به خود بگیرد و تمام عناصر داخلی و فضاها را براساس نظمی که بر قداست و معنویت استوار است بر حول محور خود که همان قبله است استوار سازد (Ziabakhsh; Mokhtabad Amraei, 2010, 60).

تصویر ۱۳- تطابق استقرار فضایی با قبله و اقلیم، راست: خانه آل یس کاشان، چپ: خانه گلشن یزد منبع: (نگارندگان).

یکی از نکات مهم این خانه‌ها توجه به دو جهت اقلیمی و عبادی در کنار هم است. در شکل فوق؛ به خوبی این دو جهت در کنار هم در نقشه خانه دیده شده‌اند. مثلاً در این خانه تقریباً در امتداد شمال شرقی-جنوب غربی گسترش یافته و در نتیجه، یک ضلع حیاط‌ها-همه مستطیل - در سمت قبله واقع شده است. توجه به جهت‌های یاد شده، نقشه را به فرم زیر به وجود می‌آورد. بنا بر اصول مستخرج از آیات، اسلام با هدف ایجاد امنیت زیست محیطی و آسایش انسان، بر سازگاری نظام استقرار فضایی مسکن با اقلیم تأکید ورزیده است. براساس مدل استخراج، این اصل در جهت استقرار فضاهای مسکن قابل اعمال می‌باشد. همانطور که در سوره مبارکه یونس آیه ۸۷ اشاره شد، در شهر و مسکن اسلامی جهت قبله حاکمیت دارد. علاوه بر این، طبق اصول اقلیمی، مناسب‌ترین جهت استقرار فضا در اقلیم گرم و خشک مانند یزد، با توجه به تابش، باد و نیازهای آسایش حرارتی، «جنوب شرقی با ۱۵ تا ۶۰ درجه انحراف از جنوب» می‌باشد (Tahbaz; Jalilian, 2012, 119). با بررسی جهت استقرار ساختمان در خانه گرمی مشاهده شد این شاخص دارای تطابق کامل با جهت قبله بوده و هم چنین در بازه‌ی مطلوب تعیین شده توسط اصول اقلیمی استقرار یافته است. با توجه ویژگی‌های اقلیمی شهر یزد، مناسب‌ترین شکل برای «حیاط، مستطیلی با کشیدگی شمالی - جنوبی» می‌باشد (Tahbaz; Jalilian, 2012, 122). همچنین «جبهه‌های رو به جنوب و جنوب شرقی و حتی شرق برای فضاهای چهارفصل و جبهه‌های رو به شمال برای فضاهای تابستان نشین» توصیه شده‌اند (Tahbaz; Jalilian, 2012, 119).

نتیجه گیری :

آموزه‌های اسلامی از اصول و منطق مشخص و روشنی حکایت دارند که این اصول کامل و پایدارند و در همه مکان‌ها و زمان‌ها می‌توانند مورد استفاده قرار گیرند. به عبارتی صفت بی‌زمانی و بی‌مکانی آن‌ها این تعالیم را به صورت اصولی لایتغیر مطرح می‌نماید که در هر زمینه‌ای از زندگی می‌توانند مصداق و معنای خویش داشته باشند. در بررسی‌های بعمل آمده در این پژوهش که به عنوان نمونه موردی معطوف به خانه در معماری است، برخی از زوایای درخشان تجلی آموزه‌های اسلامی در

ساختار فضایی خانه‌های سنتی نمایان می‌باشد. معماران متعهد و مسلمان نیز به تناسب درجه‌ی ایمان و فهم خود از حقایق عالم وجود، برداشتی متفاوت داشته و آثار هر یک از آنان انعکاسی از همان درجه‌ی فهم و ادراکی است که از مراتب وجود داشته‌اند. در نتیجه، معماران مسلمان و آثار آن‌ها در رابطه‌ی نسبی با محتوای دین قرار دارد و هیچ‌کدام را نمی‌توان در رابطه‌ی ای مطلق و این همانی با اسلام دانست؛ اثر و کالبد حاصل از خلاقیت هیچ معمار مسلمان را نمی‌توان به طور مطلق و تمام و کمال منطبق بر محتوای دین دانست. در خصوص نسبی بودن فهم مسلمانان از اسلام و بیان درجات مختلف ایمان و فهم می‌توان اذعان نمود که براساس تعالیم اسلامی، نفی مطلق ارتباط بین آثار مسلمانان و شریعت از اساس خدشه‌پذیر است. چرا که در نصّ صریح قرآن کریم امکان دستیابی به بطن و جوهری اسلام نفی نشده و بلکه بیان گردیده است که هر کس به نسبت میزان تطهیر قلبی و تزکیه‌ی روحی خود می‌تواند به عمق و حقیقت اسلام دست یابد: لا یمسّه الا المطهرون (سوره واقعه، آیه ۷۹). لذا اصل ارتباط و تناظر بین اعمال و آثار مسلمانان با اسلام، اصلی پذیرفته شده در قرآن کریم است، لیکن میزان قوت و ضعف این ارتباط متناسب با میزان تطهیر قلبی انسان و دارای درجات مختلف است. بر این اساس، انسان در هر مرحله‌ای از تکامل معنوی و ایمانی که باشد، آثار او نیز متناسب با همان مرحله است و این یعنی اعتقاد به وجود رابطه‌ی نسبی بین آثار مسلمانان با هویت اسلامی.

جدول ۱۰- چگونگی تجلی آموزه‌های اسلامی در کالبد معماری خانه‌های ایرانی

آموزه‌های اسلامی مؤثر بر کالبد معماری خانه‌های ایرانی	چگونگی تجلی آموزه‌های اسلامی در کالبد معماری خانه‌های ایرانی
...کار نیک، آن نیست که از پشت خانه‌ها وارد شوید، بلکه نیکی این است که پرهیزگار باشید! و از در خانه‌ها وارد شوید و تقوا پیشه کنید، تا رستگار گردید! (سوره بقره آیه ۱۸۹).	در نظر گرفتن ورودی (تشخص فضای ورودی با عقب نشینی از گذر اصلی)
امام صادق (علیه السلام) در روایت نواهی فرمود: پیامبر (صلی الله علیه و آله) از سرک کشیدن به خانه همسایه نهی کرده و فرموده است: کسی که عمداً به محل حیا و حریم مرد مسلمان یا غیر اهل خود نگاه کند، خداوند او را همراه منافقان محشور می‌نماید (Sheykh Sadouq, 1413 AH, 13).	ورودی غیر مستقیم؛ روبروی هم نبودن ورودی خانه‌ها، عدم پنجره، لبه بام بلند، تفکیک عرصه خصوصی از عمومی
رسول خدا (صلی الله علیه و آله و سلم) فرمودند: هر کس ساختمانی به خاطر ریا و خودنمایی و فخر فروشی بسازد، روز قیامت آن بنا را در حالی که به صورت آتش شعله‌ور است، از زمین هفتم بر دوش می‌کشد، سپس آن بنای شعله‌ور به گردنش می‌پیچد و با او در آتش افکنده می‌شود و تا قعر جهنم پیش می‌رود، مگر آن که توبه کند (و از کردار زشت خویش باز گردد). از آن حضرت پرسیدند: ای رسول خدا، خانه‌ای که از روی ریا و خودنمایی ساخته می‌شود چگونه خانه‌ای است؟ حضرت فرمودند: خانه‌ای که اضافه بر نیاز و کفافش می‌سازد. و همچنین به جهت آن که خود را برتر از همسایگانش می‌بیند و می‌خواهد بدین وسیله بر برادرانش فخر بفروشد (Sheykh Sadouq, 1413 AH, 11).	عدم نماسازی سطوح خارجی بنا و تزئین آن به منظور عدم تفاخر است. سطح بیشتر دیوارها را با کاه گل و به ندرت با گچ یا آجر می‌پوشانند. سادگی سطح خارجی دیوارها گاه چنان است که هیچ تفاوتی بین خانه‌های ثروتمندان و قشرهای متوسط مشاهده نمی‌شود.
بگو، پرودگرم به عدل و داد فرمان داده ... (سوره اعراف آیه ۲۹). عدالت مفهوم وسیعی دارد که همه اعمال نیک را در بر می‌گیرد، زیرا حقیقت عدالت آن است که هر چیز را در مورد خود به کار برند و به جای خود نهند (تفسیر نمونه، جلد ۶، ص ۱۴۴). امام صادق (علیه السلام) سه چیز است که همه مردم به آنها نیاز دارند: امنیت، عدالت و آسایش (Horani, 1984, 320).	- قرار گرفتن هر چیز در جای خود (توجه به نحوه قرارگیری عناصر و فضاهای خانه با توجه به ماهیت و کاربرد آنها- استفاده درست از مصالح با توجه به ویژگی-های آن). استفاده مناسب و به جا از هر چیز (تعادل و تناسب در اجزاء و کلیت با توجه به انسان و نیازهای او و هم چنین استفاده متناسب با نیاز از مصالح و منابع مورد نیاز در خانه).
بهشتیان غرفه‌هایی دارند بر فراز غرفه‌ها، و قصرهایی بر فراز قصرها، چرا که دیدن منظره گلها و آب و نهرها و باغها از فراز غرفه‌ها لذت‌بخشتر و دلپذیرتر است. ((غرف)) جمع ((غرفه)) از ماده ((غرف)) (بر وزن حرف) به معنی برداشتن چیزی است، و لذا به آبی که با کف از چشمه بر می‌دارند و می‌نوشند غرفه می‌گویند، سپس به قسمتهای فوقانی ساختمان و طبقات بالای منازل اطلاق شده است. این غرفه‌های زیبای بهشتی با نهرهایی که از زیر آن جاری می‌شود تزئین شده است (تفسیر نمونه، جلد ۱۹، ص ۴۱۶، ذیل آیه ۲۰ سوره زمر).	- وجود نظم بصری در ارتفاع؛ چشم‌انداز اتاق‌ها به فضای باز خانه به مثابه غرفه. در مسکن سنتی ایجاد تمرکز و توجه و دعوت به فضای درونی با طراحی محورهای شاخص در نماها و حجره‌های خارجی و ایجاد نظم و قرینه‌سازی در طراحی سردر ورودی‌ها، ایوان‌ها و قاب‌بندی بدنه‌های خارجی انسان را متوجه نقاط عطف و محورهای شاخص می‌نماید و از سرعت حرکت او کاسته و او را به آرامش، سکون، حضور در فضای داخلی دعوت می‌کند (Noqreh Kar, 2013, ۱۸۳).
امام صادق (علیه السلام) از امام علی (علیه السلام) نقل می‌کند: خانه دارای شرافتی است و شرافت آن به داشتن حیاط بزرگ و همراهان صالح و نیکوکار است (Majlesi, 1410 AH, ۱۵۴). امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید: شومی و بدی خانه، تنگی و کوچکی حیاط و بدی همسایه و کثرت عیوب و خرابی آن است (Sheykh Sadouq, 1413 AH, 252).	وجود حیاط‌های بزرگ و حتی چندگانه
امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید: ای آقایان! خداوند عز و جل هنگامی که آدمی را آفرید، مخرج غاظ و ادراک او را در پنهان‌ترین جای جسم او آفرید. پس سزاوار است که توالد در پنهان‌ترین مکان خانه و به دور از انظار قرار گیرد (مستدرک الوسائل، جلد ۱، ص ۲۴۹، حدیث ۵۰۳).	قرار گرفتن فضای سرویس بهداشتی در فضاهای جانبی خانه و شکستگی در محور دید جهت کاهش دید و صدا و جداسازی سرویس میهمان و میزبان.
امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید: رسول خدا (ص) بیشتر اوقات رو به قبله می‌نشست (Horre Aameli, 1409 AH, 109) از معصومین (علیهم السلام) به طور متواتر روایت شده؛ بهترین نشستن-ها آن است که به سوی قبله باشد (Horre Aameli, 1409 AH, 109).	جهت‌گیری خانه‌ها به سمت شمال شرقی - جنوب غربی (رون راسته)، توجه به دو جهت اقلیمی و عبادی در بناها

References:

1. Abolzia, F.; Qezelbash, MR. (1985), *Alphabet of the Body of Traditional House of Yazd, Publications of the Ministry of planning and Budget, Tehran (in Persian)*
2. Okhovat, H.; Taqvaei, A.A. (2009), *Study of the Concept and Uses of Tree in the Quran, Bayenat, Year 16, No 63 (in Persian)*
3. Amin Pour, A.; Madani, R.; Hayati, H. (2015), *Recognition of Housing and Residence Concepts Based on the Islamic Teachings, Quarterly of Urban Management, No 40, pp. 47-60 (in Persian)*
4. Amin Zadeh, B.; Naqi Zadeh, M. (2002), *Islam Utopia, The City of Justice, Soffe Journal, No. 35 (in Persian)*
5. Bemanian, M.R.; Ali Mohammadi, F.; Arjmandi, S. (2012), *Study of Aesthetics in the Architecture of Iranian Traditional Houses (Case Study: Historical Houses of City of Qazvin), the First National Conference of Modern Thoughts and Technologies in Architecture, Tabriz-Iran (in Persian)*
6. Beheshti, S.M. (2007), *Iranian Culture and House, Abadi Journal, No. 5, 120-123 (in Persian)*
7. Payandeh, A.Q. (2003), *Nahjol Fesahe, Donyaye Danesh, Vol. 2, Tehran (in Persian)*
8. Ching, F. (2009), *Architecture, Form, Demand, Discipline, translated by Mohammadreza Afzali, the first edition, Yazd Publication, Tehran (in Persian)*
9. Horre Aameli, M. (1409 AH), *Vasayel-ol-Shia, Corrected by Al-al-Beyt Institute (AS), Al-al-Beyt Institute (AS), Qom (in Persian)*
10. Horani, H. (1984), *Tohaf-olo Oqul an Ale-Rasoul (PBUH), Corrected by Ali Akbar Qafari, Teachers' Community, the second edition, Qom (in Persian)*
11. Dekhoda, A.A. (1998), *Dekhoda Dictionary, the second edition, University of Tehran Publication Institute (in Persian)*
12. Satari Sarbanqoi, H.; Zahedian, E. (2014), *Position of Green Space in Residential Architecture of Traditional Buildings of Iran, with an Approach to Quran Karim and Islamic Literature, Asre Adine Quarterly, No. 15 (in Persian)*
13. Soltan Zadeh, H. (1997), *Entrance Spaces in Iranian Traditional Architecture, Tehran, Cultural Research Office (in Persian)*
14. Sivati, J. (1404 AH), *Al-Dor AL-Mansour Fi Tafsir-el Maour, Ayat Allah Marashi Najafi Library, Qom (in Persian)*
15. Shahidi, Sh.; Bemanian, M.R. (2009), *The Role of God-orientation in Forming the Structure, Component, and Performances of Islamic Architecture of Iran, Moon of Art Book, No. 27 (in Persian)*
16. Sheykh Sadouq, (1983), *AL-Khesal, Corrected by Ali Akbar Qafari, Teachers' Community, Qom (in Persian)*
17. Sheykh Sadouq, (1413 AH), *Man La Yahzarohou Faqih, Qom, Islamic Publication Office, Vol. 2 (in Persian)*
18. Shirazi, M.R. (2009), *Narration and Residence, Building and Architecture Computer (in Persian)*
19. Ziabakhsh, N.; Mokhtabad Amraei, S.M., *Giving Worship Meaning to the Natural Light in Architectural Spaces, Journal of Fine Arts, Performing and Music Arts, No. 42, fall and winter 2010 (in Persian)*
20. Tahbaz, M.; Jalilian, Sh., 2012, *Principles of Climate-Compatible Design, with an Approach to the Architecture of Mosques, Tehran: Shahid Beheshti University Publication (in Persian)*
21. Ali Abadi, M. (2005), *A Discussion on Expressing Some Structural Principles of Housing from the Viewpoint of Islam (in Persian)*
22. Amid, H. (1986), *Amid Persian Dictionary, Edition 32, Amir Kabir Publication, Tehran (in Persian)*
23. Qolamali Zadeh, H. (2015), *Mechanism of Interaction between Culture and House, International Conference on Civil Engineering, Architecture, and Urban Infrastructures, Civilica (in Persian)*

24. Farokh Yar, H (2011), *100 Houses, 100 Plans (Characteristics of the Architecture of Old Houses in Warm and Dry Climate)*, Kashan, Islamic Azad University, Branch of Kashan (in Persian)
25. Koleyni, M. (1407 AH), *Al-Kafi, Corrected by Ali Akbar Qaffari, Dar-ol Kotob-ol Islami, Vol. 4, Tehran* (in Persian)
26. Morteza, H. (2008), *Traditional Principles of Construction in Islam*, translated by Abolfazl Meshkini and Kioumars Habibi, Tehran: Center for Study and Research on Urbanization and Architecture (in Persian)
27. Center of Middle-East Studies in Tokyo-Japan (2007), *Urbanization in Islam*, translated by Mahdi Afshar, Vol. 1 and 2, the second edition, Tehran, Cultural Research Center (in Persian)
28. Masaeli, S., *Hidden Map as the Achievement of Religious Beliefs in Iranian Traditional Desert Housing*, *Journal of Fine Arts*, No. 37, Tehran, spring 2009 (in Persian)
29. Meshkini, A.; Hamzeh Nezhad, M.; Qasemi, A. (2015), *Conceptual Definition and Explaining the Strategies and Indicators of Realization-Measurement of Four Principles of Mosque-orientation, Neighbor-orientation, Introversion, and Naturalism in Iranian Islamic City*, *Islamic Architecture Researches*, No. (in Persian)
30. Motahari, M. (2007), *Collection of Works, third volume, twelfth edition*, Sadra Publication (in Persian)
31. Mo'meni, K.; Naseri, N. (2015), *Investigating Tools and Methods of Creating Confidentiality in Zinat-ol Molk House in Shiraz*, *Scientific-Research Quarterly of Islamic Architecture*, No. 3, year 4 (in Persian)
32. Mir Miran, S.H, *a Look at the Islamic Architecture of Isfahan, The Beating Heart of Proud Architecture of Iran*, *Hamshahri Newspaper*, Tuesday, November 16, 2004, twelfth year, No. 3556 (in Persian)
33. Nasr, S.H. (1996), *Islamic Spirituality and Art*, translated by Rahim Qasemian, Religious Studies Center, Tehran (in Persian)
34. Nasr, T. (2010), *Manifestation of Wisdom in Iranian Garden*, Rakhshid Publication, Shiraz (in Persian)
35. Noqreh Kar, A.H. (2013), *Analysis of the Spatial Structure of Beyt-ol Haram and Its Effect on Architecture and Urbanization of Iran*, *Fundamental and Applied Articles in the Wisdom of Islamic Art and architecture*, the first volume, fourteenth article (in Persian)
36. Naqi Zadeh, M. (1998), *Characteristics of Islamic City in Islamic Texts*, *Journal of Fine Arts*, No. 4 & 5, pp. 47-61 (in Persian)
37. Naqi Zadeh, M. (2002), *Impact of Architecture and City on the Cultural Values*, *Scientific and Research Journal*, No. 11, pp. 62-76 (in Persian)
38. Naqi Zadeh, M. (2009), *City and Islamic Architecture (Manifestations and Objections)*, Maani Publication, Isfahan, the first edition (in Persian)
39. Naqi Zadeh, M. (2010), *Cultural Considerations in Formation of Urban Views with Relying on the Structure of Iranian Urban Views in Islamic Era*, *Scientific and Research Journal of City Identity*, the fifth year, No. 7, pp. 61-74 (in Persian)
40. Naqi Zadeh, M. (2012), *A Study on Recognizing the Foundations of Iranian Islamic House*, *Art*, No. 170, pp. 38-54 (in Persian)
41. Vasiq, B.; Pashtouni Zadeh, A. (2009), *The Concept of Residence in Islamic Verses and Hadiths*, *Scientific and Research Quarterly of Housing and Rural Environment*, No. 129, pp. 50-65 (in Persian)
42. Vaizadeh, M.B.; Valizadeh, A. (2012), *Reverence of Guest and Its Manifestation in the Spatial Structure of Iran's Traditional Houses*, *Quarterly of Epistemology*, the third year, No. 4 (in Persian)
43. Gai Eaton; (2006) *The Earth's Complaint; edited by SeyyedHossein Nasr & Katherine O'Brien; the Essential Sophia; World Wisdom, Inc, from www.worldwisdom.com*.
44. Mayhew, S. (2003). *Dictionary of Geography*. Oxford University Press.
45. Movahedi, khosro (2013), "A study on the effects of Iranian religions on its house architecture" 30 May (in Persian)

46. Dickie, James, *the Mughal Garden: Gateway to Paradise, Muqarnas, Vol.3. 1985*

